

وزارت علوم تحقیقات و فناوری

دانشکده معارف قرآنی اصفهان

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته معارف نهج البلاغه

عنوان:

فلسفه آزمایش و ابتلا از دیدگاه امام علی (ع)

استاد راهنما:

حجة الاسلام دکتر محمد مهدی مشکاتی

استاد مشاور:

دکتر شهاب الدین ذوققاری

محقق:

الهام پشتون

تابستان ۱۳۹۰

تصویب و تأیید:

استاد راهنما: حجة الاسلام دکتر محمد مهدی مشکاتی

استاد مشاور: دکتر شهاب الدین ذوفقاری

استاد داور: جناب آقای جوادی

استاد داور: دکتر یعقوبیان

تقدیم به

مولای عرشیان

باب العلم

قهرمان لیلۃ المیت

تنها مصداق آیه ی «وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ»

و آنکه مظلوم زیست و در پهنه تاریخ همچنان مظلوم ماند.

با تشکر

- از رب منان که به من نعمت هست شدن عطا فرمود، و به نعمت ولایت امیرالمومنین مزینم ساخت.
- و از پدر و مادر عزیزم که در تمامی مراحل زندگی پشتیبانم بودند.
- و سپاس فراوان از همسرم که در هیچ مرحله ای از یاریم دریغ نوزید.
- و با تشکر از استاد راهنما، جناب آقای دکتر مشکاتی و استاد مشاور، جناب آقای دکتر ذوفقاری که مرا در انجام دادن این پژوهش یاری و مساعدت نمودند.

و با تشکر

- از دیگر عزیزانی که مرا در این امر یاری کردند.

چکیده

امتحانات و آزمونهای الهی اموری گریزناپذیر و از سنتهای همه گیر و حتمی الهی بوده و همچون رودخانه ای دائمی در بستر زندگی تمامی انسانها ساری و جاری می باشد پس آگاهی از آنها و داشتن اطلاعات کافی در این مورد، باعث می گردد که افراد در تمامی اوقات زندگی، خود را در صحنه ی امتحان الهی، حس نموده و بر اساس این آگاهی بهتر بتوانند با این آزمونها روبه رو شوند. اما از آنجایی که گویاترین و مستقیم ترین نکته ها را در این باره می توان در متون دینی یعنی گنجینه ی آیات الهی و روایات معصومین به نظاره نشست، سعی شد که به این مساله از دیدگاه یکی از این گنجینه های گرانبها یعنی فرمایشات گهربار امیرالمومنین علی (ع) پرداخته شود. بر این اساس، در ابتدا تمامی نهج البلاغه و همچنین غررالحکم، بررسی و سخنان و فرمایشات حضرت علی (ع) در باب امتحانات و آزمونهای الهی، جداسازی شده و بر پایه ی این سخنان، چهارچوب کلی بحث پی ریزی گردید و سپس سعی شده است با استفاده از آیات قرآن و برخی روایات دیگر و همچنین تفاسیر قرآن و شروح نهج البلاغه به توضیح و موشکافی بیشتر این مطلب پرداخته شود. بر این اساس در این نوشتار پس از مفهوم شناسی واژه های ابتلا، فتنه، امتحان و آزمایش به این نکته پرداخته می شود که آزمایش، یکی از سنتهای همگانی و گریزناپذیر بوده و سپس انواع آزمایشات الهی که در فرمایشات امیرالمومنین علی (ع) به آن اشاره گشته، ذکر می گردد و در ادامه به بیان فلسفه ی آزمایشات الهی که عبارت از مشخص شدن شایسته ها، شکوفایی استعدادها، رحمت الهی و برگشت انسان به سوی خدا و ... پرداخته و در پایان نیز راهکارهای برون رفت موفقیت آمیز از آزمایشها بررسی شده است.

کلید واژه ها: سنت، آزمایش، ابتلا، امتحان، امام علی (ع)

فهرست

۱	مقدمه
۵	فصل اول: کلیات
۵	بیان مساله
۶	اهمیت تحقیق
۷	سوالات و فرضیات تحقیق
۸	روش جمع آوری اطلاعات
۸	پیشینه تحقیق
۱۰	بررسی واژگان
۱۰	سنت
۱۰	آزمایش
۱۱	امتحان
۱۲	ابتلا
۱۴	فتنه
۱۶	تمحیص
۱۷	خیر و شر
۲۰	فصل دوم: سنتهای الهی و آزمایش و ابتلا به عنوان سنتی فراگیر
۲۱	برخی از ویژگیهای سنتهای الهی
۲۱	۱- هدفمندی

- ۲- هماهنگی و عدم تناقض ۲۲
- ۳- فراگیری ۲۲
- ۴- ثبات و ماندگاری ۲۴
- دعوت به مطالعه سنت های الهی ۲۶
- برخی از سنتهای الهی ۲۷
- ۱- سنت اختیار و مسئولیت انسان ۲۷
- ۲- سنت ارسال رسل ۲۸
- ۳) سنت ظهور و سقوط امتها ۲۹
- ۴) سنت هدایت و اضلال الهی ۲۹
- ۵) سنت پیروزی حق بر باطل ۳۰
- ۶) سنت مجازات ۳۱
- ۷) سنت امتحان و ابتلا ۳۲
- فصل سوم: انواع آزمایشات ۴۰
- آزمایشگاه دنیا ۴۱
- ۱) آزمایش با انواع نعمت ها و نعمت ها ۵۲
- ۱-۱) آزمایش با اموال و فرزندان ۵۷
- ۱-۲) آزمایش با گرسنگی و ترس و بیم ۶۷
- ۱-۳) آزمایش با انواع سختیها و گرفتاریها ۷۰
- ۲) در آمیختن شادی و غم ۸۳

- ۳) مهلت دادن به افراد ۸۷
- ۴) آزمایش با ناتوانان ۹۸
- ۵) آزمایش در دینداری ۱۰۱
- ۵-۱) آزمایش در فرمانبرداری محض الهی در حج ابراهیمی ۱۱۲
- ۶) آزمایش به اموری که آگاهی نداریم ۱۱۸
- ۷) آزمایش با آرزوها ۱۲۱
- ۸) آزمایشات آخرالزمان آزمایشاتی سخت و فراگیر ۱۲۴
- فصل چهارم: فلسفه‌ی آزمایشات ۱۲۹
- ۱) مشخص شدن شایسته‌ها ۱۳۸
- ۲) محاسبه اعمال و تعیین اجر و پاداش ۱۵۱
- ۳) شکوفایی استعدادها ۱۵۹
- ۴) خالص شدن و پالایش جانها ۱۶۵
- ۵) پاک شدن از تکبر و خودپسندی ۱۶۸
- ۶) توبه ۱۷۳
- فصل پنجم: رموز سرافراز بیرون آمدن از آزمایشات ۱۸۶
- ۱) تقوای الهی ۱۸۶
- ۲) ذکر خدا و توکل دائمی بر او ۱۹۲
- ۳) توسل به اهل بیت ۱۹۶
- ۴) عبرت گرفتن از گذشتگان ۱۹۹

ز

۲۰۱ (۵) صبر و شکر

۲۰۸ (۶) یاد مرگ

۲۱۱ خصوصیات سرافراز بیرون آمدگان از امتحانات

۲۱۱ (۱) رسیدن به کرامت و بزرگی از جانب الهی

۲۱۶ (۲) قرار گرفتن در جایگاه عالمان

۲۱۸ (۳) پذیرش امر امامت و خلافت اهل البیت (علیهم السلام)

۲۱۸ (۴) مزین شدن به رفتارهای ارجمند

۲۲۳ فصل ششم: نتیجه گیری

۲۲۷ منابع

مقدمه

دنیا را دنیای آزمون‌ها و امتحان‌های گوناگون الهی گفته‌اند، انسان از زمان تولد تا دم مرگ، هر دم در معرض نوع و شکلی از آزمون‌های الهی قرار دارد، و همواره دنیا به گذرگاهی تشبیه شده است که در سایه خوب زندگی کردن و درست زیستن در آن می‌توان به شادی در جهان آخرت دست یافت.

انسان، شاهکار آفرینش و گل سرسبد آفریدگان خداست که خداوند از روح خود در او دمیده است. و به همین دلیل، شایستگی آن را یافت که مسجود فرشتگان گردد. و همانگونه که هیچ مخلوقی بی هدف آفریده نشده، انسان نیز بیهوده به این جهان پا نگذاشته است و خداوند در آفرینش انسان اهدافی همچون رسیدن به مقام عبودیت، تکامل انسانی و رحمت بی پایان الهی را در نظر گرفته است. با این حال، در این سیر تکاملی و حرکت او به سوی عبودیت، موانعی وجود دارد که باید با آزمایشهای گوناگون، دست و پنجه نرم کند تا از آنها سرفراز بیرون آید و به مقامی برسد که شایسته آن است.

در نتیجه، قرارداد انسان در بستر رخدادها و حوادث تکوینی و تشریحی به منظور دست یابی انسان به کمالات شایسته و بروز ظرفیت‌ها و توانمندی‌های سرشته در نهاد وی، از سنت‌ها و قوانین جاری الهی در دنیا است که در آیات و آموزه‌های وحیانی قرآن و روایات اهل بیت به نام امتحان، ابتلا و آزمون از آن یاد می‌شود. این آزمون‌ها

و ابتلائات به اموری ضروری و دایمی تبدیل شده اند و شخص و یا جامعه ای را نمی توان یافت که به آزمون الهی دچار نشود و از آن رهایی یابد. در برخی از آیات قرآنی به صراحت و شفافیت این نکته یادآور و تاکید می شود که افراد گمان می کنند که اگر بگویند ایمان آورده ایم آنان را نمی آزماییم؟ این گونه نیست ما همه را می آزماییم و این سنت و قانونی الهی است و هرگز در سنت و قوانین الهی تبدیل و دگرگونی پدیدار نمی شود.^۱

و اما در این پژوهش سعی شده که این مبحث از دیدگاه نورانی امیرالمومنین علی (ع) بررسی و تحلیل گردد. البته لازم به ذکر است که مباحث مطرح گشته جنبه ی کلامی ندارد و اگر در بین مطالب، موردی بیان شده که ذهن را به سوی مباحث کلامی سیر می دهد، تنها به تناسب مطرح شده و جنبه ی فرعی دارد. بنابراین، مبنای اصلی در این پایان نامه بررسی جنبه های مختلف مبحث آزمایش و ابتلا از منظر امام علی (ع) می باشد. در ضمن در برخی از مباحث آیات نورانی قرآن نیز که مناسبت با بحث داشته، آورده شده که با توجه به احترام این آیات سعی گشته در اکثر موارد ابتدا آیه ی قرآن و سپس سخن امیرالمومنین علی (ع) در آن راستا آورده شود.

به طور کلی فصول ارائه شده در این پایان نامه عبارتند از:

فصل اول: بیان کلیات که شامل اهمیت تحقیق، بیان مساله، سوالات و فرضیات تحقیق، روش تحقیق، پیشینه تحقیق و بررسی معناشناسی برخی از واژه های مطرح شده در متن، می باشد.

فصل دوم: از آنجاییکه آزمایش و ابتلا از جمله ی سنتهای الهی می باشند در این فصل به توضیحی مختصر پیرامون سنتهای الهی پرداخته شده و برخی از خصوصیات و ویژگیهای این سنتها بیان گشته سپس تعدادی از سنتهای الهی

^۱ ر.ک. عنکبوت (۲۹): ۲، بقره (۲): ۲۱۴، فاطر (۳۵): ۳۳

نام برده شده و به صورت مختصر توضیح داده شده است و در ادامه آزمایش و ابتلا را به عنوان یکی از سنتهای الهی بیان کرده و به عنوان یک سنت همگانی و فراگیر بررسی شده است.

فصل سوم: در این فصل برخی از انواع آزمایشهایی که در سخنان امیرالمومنین علی(ع) به آن اشاره گشته، بیان شده است که از جمله‌ی این آزمایشها می‌توان به: آزمایش با انواع نعمتها و نعمتها، مهلت دادن به افراد، ناتوانان، دیندار بودن، اموری که به آنها آگاهی نداریم، آرزوها و آزمایشات آخر الزمان اشاره نمود.

فصل چهارم: این فصل نیز شامل برخی از فلسفه‌های آزمایشات است و سعی شده این فلسفه‌ها با استفاده از کلام امیرالمومنین علی(ع) و برخی از آیات قرآن توضیح داده شوند. فلسفه‌هایی که برای آزمایشات الهی در این فصل مطرح گردیده اند عبارتند از: مشخص شدن شایسته‌ها، محاسبه اعمال و تعیین اجر و پاداش، شکوفایی استعدادها، خالص شدن و پالایش جانها، پاک شدن از تکبر و خودپسندی و توبه

فصل پنجم: در اینجا سعی شده برخی از راهکارهای برون رفت موفقیت آمیز از آزمایشات الهی و همچنین برخی از ویژگیهای افرادی که به صورت سرفراز از این آزمونها بیرون آمده اند بررسی گردد.

فصل ششم: در این قسمت به نتیجه گیری مباحث گذشته پرداخته شده است.

امید است که این تحقیق توانسته باشد در حد بضاعت محقق، حق کلام را به جا آورده باشد.

ربنا تقبل منا انك انت السميع العليم

بیستم رمضان المبارک سال ۱۴۲۳ مطابق با ۲۹ مردادماه ۱۳۹۰

فصل اول

کلیات

فصل اول: کلیات

بیان مساله

انسانها در زندگی فردی خود با مسائل زیادی برخورد می کنند، برخی از این مسائل خاص افرادی و بعضی برای همه ولی به اشکال و انواع مختلف می باشد که در این بین مساله ی امتحان را می توان از آن مسائلی دانست که تمامی افراد در زندگی با آن روبرو می گردند و هیچ فردی از آن مستثنی نمی باشد. ولی همه به یک نوع و با یک روش آزمایش نمی شوند و در ضمن فلسفه و علت امتحانات نیز در افراد مختلف متفاوت می باشد پس در این جاست که می توان گفت که عطش سیری ناپذیر بشر برای دانستن و کشف مجهولات، همواره مشوق خوبی برای وی می باشد که به کشف راز و رمز این اتفاقات پیرامونی بپردازد؛ چرا که تحقیق در هر زمینه ای علاوه بر کشف مجهولات، به نوعی انسان را در روبرو شدن با موارد مشابه راهنمایی می کند. در نتیجه، علم داشتن و دانستن این مطلب که آدمی همواره در بستر آزمایشات الهی قرار دارد، به وی کمک می کند تا بتواند با دریافت راز و رمز تفاوتها در عالم بشری و علل آنها از این آزمونها به خوبی گذر نموده و سرفرازانه آنها را پشت سر گذارد، و از آن جا که استفاده نمودن از منبع نورانی و خلل ناپذیر آیات قرآن و روایات اهل بیت ما را از انحراف پیدا نمودن در

بحث مصون می دارد، سعی گشته که ضمن استشهاد به آیات قرآنی، مطالب از دیدگاه امیرالمومنین علی(ع) بررسی و موشکافی گردد.

اهمیت تحقیق

همانطور که اشاره گشت آزمایش و ابتلا یکی از سنت‌های لایتغیر الهی است، و تمامی انسانها در لحظه لحظه‌ی زندگی همواره در معرض آزمونهای خداوند قرار دارند؛ به گونه‌ای که تمامی دنیا بسان آزمایشگاهی می‌ماند که افراد بشر در این آزمایشگاه مورد آزمایش قرار می‌گیرند، و با توجه به سربلند و یا سرافکننده بیرون آمدن از این امتحانات سرنوشت هر فردی رقم می‌خورد. بر این اساس لازم است که این مطلب هر چند به صورت تذکر در هر زمانی مطرح گردد تا مورد غفلت قرار نگیرد. و از آنجایی که این سنت همگانی تأثیر بسزایی در سعادت و شقاوت و پاداش و کیفر انسانها دارد، لازم است که زوایای این بحث از منظر یک حجت الهی بررسی شود تا همه انسانها از حقیقت آزمایش آگاه و باراه‌های صحیح برون رفت از آزمایشات الهی آشنا گردند.

بنابراین هدف اصلی در این پژوهش تذکر راجع به مساله‌ای همگانی می‌باشد که هر کسی را به طرق مختلف گرفتار می‌سازد، چرا که می‌توان گفت، تمامی نعمتهای الهی به گونه‌ای آزمایش افراد می‌باشد و این آزمونها گاه در پوشش سختیها و زمانی لباس آسانیها را بر تن می‌کند اما حقیقت این است که همه‌ی آنها آزمایش هستند. بر این اساس اگر افراد چنین دیدگاهی به نعمتها و یا نعمتها پیدا کنند، دیگر در خوشیها و یا سختیهای زندگی بیش از اندازه سرمست و یا بی‌تاب نمی‌گردند و در هر مورد جانب اعتدال و میانه روی را رعایت می‌کنند چرا که مهم برای شخص نتیجه‌ی آزمون است نه وسایل و راههایی که با آن مورد آزمایش قرار گرفته است. و مشخص نمودن علل این ابتلاهای الهی می‌تواند کمک شایانی به افراد در این مساله نماید.

سوالات و فرضیات تحقیق

در این تحقیق سعی شده به تبیین بیشتر سوالات زیر از دیدگاه امیرالمومنین علی (ع) پرداخته شود:

(۱) آیا آزمایش و ابتلا برای همه وجود دارد و یا تنها برای افراد خاصی از جامعه می باشد؟

(۲) آیا آزمایش افراد تنها با بلاها می باشد یا نعمتها نیز در آزمایش افراد دخیل می باشد؟

(۳) آیا آزمایش افراد با علم الهی مغایرت ندارد؟

(۴) آیا خداوند از انجام آزمایش افراد هدف خاصی دارد؟

(۵) آیا تربیت افراد با آزمایشات الهی ارتباطی دارد؟

و فرضیات تحقیق عبارتند از:

(۱) آزمایش و ابتلا سستی همگانی می باشد.

(۲) آزمایشات الهی در افراد متفاوت مختلف می باشد اعم از نعمت و یا نعمت.

(۳) آزمایش افراد هیچگونه مغایرتی با علم لایتغیر الهی ندارد.

(۴) با توجه به عبث نبودن هیچ یک از افعال الهی مسلماً در مساله امتحانات نیز خداوند دارای هدف می باشد.

(۵) از مهمترین اهداف آزمایشات الهی شایسته پروری می باشد.

روش جمع آوری اطلاعات

در این پژوهش سعی گشته با استفاده از روش کتابخانه ای و بررسی منابع اصلی شیعه در باب این موضوع، به تحقیق پرداخته شود.

پیشینه تحقیق

در مورد مساله آزمایش و ابتلا، و نحوه و فلسفه وجودی آنها، کتب مختلفی نوشته شده است. که از جمله آنها می توان به کتب عدل الهی، از نویسندگانی همچون شهید مطهری - محمدی ری شهری - رضا برنجکار و... اشاره نمود که در زمینه بلاها و تا حدودی فلسفه آنها آمده است. همچنین در کتب تفسیری و شروح نهج البلاغه به تفصیل، مطالبی در این زمینه ذکر شده است.

در ارتباط با این موضوع، پایان نامه هایی نیز نوشته شده است از قبیل:

۱) الامتحان و الابتلاء فی احادیث اهل بیت (ع)

صالحی، علی؛ کارشناسی ارشد، الهیات و معارف اسلامی؛ استاد راهنما: حجت الاسلام و المسلمین فیاضی؛ استاد مشاور: حجت الاسلام و المسلمین کعبی؛ ۱۸۰ ص؛ ۱۳۸۱. (به زبان عربی)

۲) بلاء و ابتلاء در قرآن و حدیث

جعفری، مصطفی؛ کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشگاه آزاد اسلامی کرج؛ استاد راهنما: امامی، ابوالقاسم؛ ۱۳۷۵.

موضوع این پایان‌نامه بررسی کلمات «بلا و ابتلا» و مشتقات آن در آیات و روایات است و مباحث آن عبارتند از: موجبات بلا و ابتلا، عوامل دفع بلا، وظایف مؤمنین در قبال مبتلایان، ابتلائات پیامبران و اولیاء الهی.

۳) آزمایش الهی انسان از نظر اسلام (قرآن و حدیث)

قره کار، رقیه؛ کارشناسی ارشد تعلیم و تربیت اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی تهران، مرکزی؛ استاد راهنما: قائمی امیری، علی؛ ۱۳۷۷.

این پایان‌نامه موضوع امتحان الهی زمینه‌ای برای تکامل وی را تحت این عنوان‌ها بررسی کرده است: انسان و خصوصیات او، امتحان و حکمت آن، عمومیت امتحان، دامنه‌ی امتحان، حاصل امتحان و ملاک‌های سنجش

۴) ابتلا و آثار آن در قرآن و احادیث

گرامی، محمدرضا؛ کارشناسی ارشد الهیات و معارف اسلامی، مرکز تربیت مربی حوزه علمیه قم؛ استاد راهنما: بهشتی، احمد؛ ۱۳۷۱

در این پایان‌نامه ابتلا در قرآن و احادیث مورد بحث قرار گرفته و موضوعات زیر بررسی شده است:

ابتلا به عنوان سنت جاوید الهی، انواع ابتلا، آثار ابتلا، ابتلا عامل تکامل و پرورش استعداد و مظهر تطف خدایوند به مومنان، آثار تربیتی بلاها و شداید مانند تقویت اراده و تهذیب نفس، به یاد آوردن نعمتهای گذشته، هشدار و توجه دادن، ارتباط حوادث عمومی با حسنه و سیئه بودن اعمال، رموز موفقیت در ابتلا، بررسی تاریخ گذشتگان، استمداد از نیروی ایمان، یادآوری نعمات و توجه به پاداش ابتلا.

اما در این پایان‌نامه سعی بر این شده که این مبحث بیشتر بر اساس سخنان امیرالمومنین علی (ع)، علی الخصوص سخنان ایشان در نهج البلاغه بررسی گردد و تقسیم بندی فصول و سرفصلهای فرعی نیز بر همین اساس می‌باشد.

بررسی واژگان

سنت

«سنت» در لغت به معنای راه و روش، خوی، عادت، طبیعت و سرشت آمده و در ترکیب های مختلف معانی دیگری نیز از آن اراده شده است.^۱

راغب اصفهانی در معنای سنت می نویسد: سنت پیامبر، یعنی راه و روشی که او برگزیده است. و سنت خدای تعالی به راه و روش حکمت او و راه و روش طاعت او اطلاق می شود.^۲

ابن منظور نیز سنت را این گونه معنا می کند: سنت به معنای صورت و آن قسمت از چهره است که به تو رو می کند. سنت خدا: یعنی احکام و امر و نهی او. و سنت به معنای سیره و روش [نیز آمده است] خواه پسندیده باشد و خواه ناپسند. در حدیث کلمه سنت و مشتقات آن فراوان تکرار شده و معنای اصلی آن راه و روش و سیره است.^۳ فیومی نیز سنت را به راه و روش و سیره معنا کرده است.^۴

بیشتر مفسران نیز همین معنا را برای سنت برگزیده اند.^۵

آزمایش

^۱ جرخلیل، فرهنگ لاروس ج ۲ ص ۱۲۲۱، ترجمه: سید حمید طبیبیان، چاپ ششم، امیرکبیر، تهران، ۱۳۷۵ ش

^۲ الراغب الاصفهانی، المفردات فی الفاظ القرآن ص ۲۵۱، تحقیق ندیم مرعشلی، دارالکتب العربی، ۱۳۹۲ ق

^۳ ابن منظورلسان العرب ج ۶ ص ۳۹۸، تصحیح امین محمد عبدالوهاب محمد الصادق العبیدی، مؤسسه التاریخ العربی، ۱۴۱۶ ق

^۴ الفیومی احمد بن محمد بن علی، المصباح المنیر ج ۱ ص ۲۹۲، چاپ اول، دارالهجره، قم، ۱۴۰۵ ق

^۵ طبرسی فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن ج ۴ ص ۸۳۳، انتشارات ناصر خسرو - تهران، چاپ سوم، ۱۳۷۲ ش